

Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki
w Katowicach

Regionalne i lokalne strategie rozwoju turystyki

Materiały i studia

Redakcja naukowa

Stefan Nowak

Katowice 2012

KOMITET WYDAWNICZY

prof. dr hab. Mirosław Ponczek (przewodniczący), prof. dr hab. n. med. Andrzej
Małecki, prof. dr hab. Sławomir Mazur, prof. dr hab. Jan Ślężyński,
prof. dr hab. Janusz Iskra, dr hab. Władysław Mynarski prof. nadzw.,
dr hab. Rajmund Tomik prof. nadzw., dr hab. Cezary Kucio prof. nadzw.,
dr hab. Rafał Gnat prof. nadzw., dr Piotr Halemba, dr Jacek Polechoński

Recenzja

dr hab. Beata Ślusarczyk, prof. P.Cz.

Dofinansowano ze środków
Urzędu Miasta Częstochowy

ISBN 978-83-60841-88-4

Copyright © 2012 by AWF Katowice

Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach, 2012
Nakład: 150 egz.

Dystrybutor: Śląska Księgarnia Kultury Fizycznej, ul. Mikołowska 72a, 40-065 Katowice,
e-mail: ksiegarniakulturyfizycznej@wp.pl, tel.: 32 207 51 96 lub 606 785 430

Druk: Gębka J.D. Poligrafia
ul. Pszczyńska 44
44-100 Gliwice

Stefan Nowak

Akademia Wychowania Fizycznego im. J. Kukuczki w Katowicach

Marek Szczerbowski

Akademia Wychowania Fizycznego im. J. Kukuczki w Katowicach

Agnieszka Franczak

Akademia Wychowania Fizycznego im. J. Kukuczki w Katowicach

Wpływ rewitalizacji na społeczny i turystyczny rozwój obszarów przemysłowych województwa śląskiego

**The impact of the revitalization on social and tourism development
of industrial areas of Silesia**

Abstract: Currently in many areas, once successfully developing, can be observed unfavourable social, economic and spatial processes. The aim of this study is to demonstrate the role of revitalization in the context of improving the image of degraded areas and to indicate the impact of the revitalization on the social and tourism development of industrial areas.

Key words: revitalization, tourism strategy, tourism of industrial areas.

Wstęp

Rewitalizacja zyskuje coraz większe zainteresowanie samorządów, społeczeństwa i mediów, szczególnie gry dotyczy terenów i miejscowości przemysłowych, które nie mają walorów inwestycyjnych czy turystycznych. Dzieje się tak m.in. dlatego, że podejmowane działania przyczyniają się do polepszenia stanu technicznego istniejącej starej zabudowy oraz sanacji społeczno-ekonomicznej, a także służą ochronie tożsamości kulturowej danego obszaru czy miejscowości, zwłaszcza poprzez zachowanie istniejących wartości kulturowych¹. Rewitalizacja dla terenów przemysłowych jest prawdziwym wyzwaniem, ponieważ może w sposób zasadniczy zmienić całą gospodarkę lokalną, poziom życia i losy mieszkańców regionów poprzez przyciągnięcie inwestorów, rozwój turystyki i poprawę bezpieczeństwa.

¹ P. Lorens: *Rewitalizacja miast. Planowanie i realizacja*. Gdańsk: Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej, 2010, s. 10.

Jednak aby to osiągnąć, potrzebna jest odpowiednia strategia rewitalizacji tych terenów².

Istota i znaczenie rewitalizacji

Wieloletnie zaniedbania z okresu realnego socjalizmu spowodowały, że w wielu miastach Polski skumulowały się różnorodne problemy negatywnie oddziałujące na społeczności lokalne³. Prężnie rozwijające się w przeszłości dzielnice, obecnie z powodu zniszczonej zabudowy oraz utraty funkcji przemysłowych stają się obszarem dysfunkcyjnym i nieatrakcyjnym zarówno dla ich mieszkańców, turystów, jak i dla inwestorów⁴. Obserwuje się spadek wartości takich nieruchomości, działalność gospodarcza przenoszona jest do innych dzielnic i stref podmiejskich, przeprowadzają się lepiej sytuowani mieszkańcy. W zdegradowanych obszarach zwykle mamy do czynienia z niższym od przeciętnego standardem życia i większym bezrobociem, co prowadzi do marginalizacji i wzrostu patologii społecznych⁵. Jednym z najważniejszych narzędzi niwelujących powstawanie i funkcjonowanie takich zjawisk jest proces rewitalizacji. Proces ten ma na celu zmianę i/lub przystosowanie struktury funkcjonalno-przestrzennej zdegradowanych obszarów miasta, a w konsekwencji ich ożywienie gospodarcze i społeczne⁶.

Rewitalizacja jest pojęciem szerokim i niejednoznacznym. Nawet w obrębie krajów UE stosuje się różne zasady finansowania, organizowania i wdrażania rewitalizacji. Rewitalizację rozumieć można jako ogół działań ukierunkowanych na zmiany w funkcjonowaniu jednostek terytorialnych, zwłaszcza miast, o charakterze zarówno społecznym, organizacyjnym, ekologicznym, planistycznym, jak i ekonomicznym⁷. Rewitalizacja jest ideą z długą tradycją. Dotyczy przede wszystkim przemysłu oraz miast. Ale może też dotyczyć obszarów rolniczych, turystycznych oraz infrastruktury (np. kanałów wodnych). Rewitalizacja jako urbanistyczny odpowiednik recyklingu ma przeciwdziałać degradacji, „przywracać do życia” tereny obumarłe i zdegradowane⁸. Polega na działaniach aktywizujących, pobudzających rozwój,

² A. Afonin: *Ekonomika turystyki. Zagadnienia współczesne*. Warszawa: AlmaMer Szkoła Wyższa, 2012, s. 21.

³ D. Sikorski: *Rewitalizacja jako szansa poprawy wizerunku i bezpieczeństwa małego miasta na przykładzie Góry*. W: *Transformacja funkcji miejskich w ośrodkach lokalnych*. Red. K. Heffner, A. Polko. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 2010, s. 331.

⁴ Ibidem.

⁵ Z. Ziobrowski, B. Domański: *Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju. Podsumowanie projektu*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast, 2010, s. 24.

⁶ E. Boryczka: *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych na przykładzie XIX-wiecznej gazowni miejskiej w Wiedniu*. W: *Współczesne problemy europejskich metropolii*. Red. A. Zakrzewska-Półtorak. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, 2007.

⁷ *Zarządzanie publiczne*. Red. A. Noworól. [„Zeszyty Naukowe Instytutu Spraw Publicznych UJ”]. Kraków 2010, s. 199.

⁸ M. Sołtysiak: *Pomysł na odnowę miast*. „Gazeta Samorządu i Administracji” 2010, nr 8, s. 42.

z naciskiem na jakościowe zmiany w środowisku i na pełny udział mieszkańców⁹. Szczegółowe cele podejmowania wysiłku rewitalizacyjnego są w każdym przypadku inne. Tak jak inne są problemy każdej jednostki samorządu terytorialnego, która tego typu działania podejmuje¹⁰:

- urbanistyczno-architektoniczne – związane z remontem i modernizacją lub rewitalizacją zespołów mieszkaniowych i przemysłowych, a także ze świadomym kształtowaniem kulturowego krajobrazu danego obszaru,
- techniczne – związane z poprawieniem jakości struktur miejskich (infrastruktury technicznej i drogowej),
- społeczne – związane z zatrzymaniem rozwoju negatywnych tendencji społecznych, przeciwdziałaniem patologii i wykluczeniu społecznemu oraz poprawą stanu bezpieczeństwa,
- ekonomiczne – mające na celu ożywienie gospodarcze, w tym promocję przedsiębiorczości, rozwój turystyki na tych obszarach oraz realizację nowych przedsięwzięć o charakterze komercyjnym,
- środowiskowe – związane z poprawą stanu środowiska naturalnego, likwidacją zanieczyszczeń i emisji.

Podstawowym celem podejmowanych działań rewitalizacyjnych na obszarach przemysłowych jest zmiana ich dotychczasowych funkcji oraz adaptacja terenu i znajdujących się na nim obiektów na inne cele.

Rewitalizacja jest procesem zarówno ekonomicznym, przestrzennym, jak i społecznym (rys. 1). Aby przywrócić zdolności rozwojowe regionu zdominowanego uprzednio przez schyłkowe gałęzie przemysłu, konieczne jest dokonanie rewitalizacji przestrzennej. Uporządkowanie zagospodarowania przestrzennego jest ważnym elementem rewitalizacji, gdyż bariery występujące w schyłkowych regionach przemysłowych uniemożliwiają często przebudowę ekonomiczną regionu¹¹.

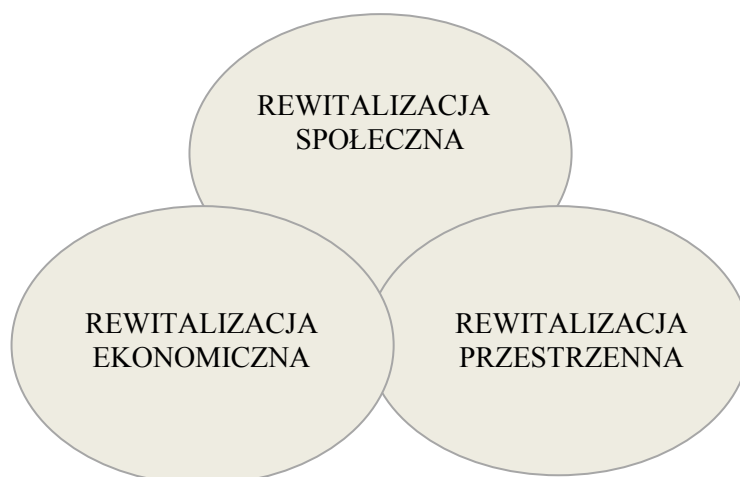
Rewitalizacja to proces społeczny zaspokajający potrzeby różnych osób, włączający gminę, pozostałych właścicieli i użytkowników nieruchomości, młodzież, społeczne organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze aktywne na danym terenie objętym rewitalizacją¹². Miarą sukcesu ekonomicznego podjętych działań jest wzrost wartości nieruchomości oraz atrakcyjności inwestycyjnej danego terenu. Jeżeli wartość nieruchomości po tych działaniach przekracza wartość nakładów inwestycyjnych na remont, to znaczy, iż rewitalizowany teren zyskał lepszą infra-

⁹ *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*. Red. J. Kronenberg, T. Bergier. Kraków: Fundacja Sendzimira, 2010, s. 240.

¹⁰ P. Lorens: *Rewitalizacja miast...*, s. 11.

¹¹ H. Godlewska-Majkowska: *Rewitalizacja w procesie rozwoju regionów przemysłowych. W: Edukacja jako czynnik rozwoju regionów rewitalizowanych*. Red. H. Godlewska-Majkowska, K. Kucyński. Warszawa: SGH, 2006, s. 29.

¹² M. Tertelis: *Pozyskiwanie funduszy unijnych przez wspólnoty mieszkaniowe. Rewitalizacja miast. Procedury – uchwały – umowy. Wtyczne do wniosku*. Warszawa: C.H. Beck, 2005, s. 12.

Rys. 1. Płaszczyzny rewitalizacji.

Źródło: H. Godlewska-Majkowska: *Rewitalizacja w procesie rozwoju regionów przemysłowych. W: Edukacja jako czynnik rozwoju regionów rewitalizowanych*. Red. H. Godlewska-Majkowska, K. Kucyński. Warszawa: SGH, 2006, s. 29.

strukturę, a także prestiż społeczny. Wzrasta wówczas liczba podmiotów gospodarczych zainteresowanych ulokowaniem swoich inwestycji na takim obszarze, wzrasta liczba turystów odwiedzających zrewitalizowane obiekty zabytkowe, dochodzi do poprawy stanu środowiska i wzrostu bezpieczeństwa publicznego, a wszystko to może przyczyniać się do zwiększenia dochodów jednostek samorządu terytorialnego¹³.

Rola władz lokalnych w działaniach rewitalizacyjnych obszarów poprzemysłowych

Podstawowym podmiotem odpowiadającym za kształtowanie polityki rozwoju danego obszaru, a w szczególności za podejmowanie działań rewitalizacyjnych, są władze samorządowe. Rewitalizacja powinna być inicjowana, realizowana i stymulowana przede wszystkim przez władze publiczne, które – motywowane chęcią aktywizacji określonej części miasta – dążą do realizacji wypracowanej strategii, oddziałując na wybrany obszar problemowy¹⁴. Praktyka wskazuje na dwa podstawowe ograniczenia tych działań: jednej strony są to względy organizacyjno-prawne, przejawiające się głównie w braku określonych regulacji lub ich ułomności, a z drugiej strony finanse rozumiane przede wszystkim jako brak lub znaczące ograniczenie

¹³ Ibidem.

¹⁴ J. Chodkowska-Miszczyk: *Rewitalizacja małych miast w województwie kujawsko-pomorskim szansą ich rozwoju społeczno-gospodarczego*. W: *Transformacja funkcji miejskich...*, s. 341–342.

środków finansowych¹⁵. W warunkach polskich brakuje odrębnych regulacji prawnych normujących przygotowywanie i prowadzenie rewitalizacji, mamy do czynienia z rozproszeniem zapisów w kilkunastu ustawach z zakresu planowania i zagospodarowania przestrzennego, samorządu gminnego, gospodarki komunalnej, gospodarki nieruchomościami, prawa budowlanego i innych¹⁶. Poza tym wymienione regulacje nie zawsze są ze sobą spójne. Dodatkowo rewitalizacja obszarów zdegradowanych jest bardzo trudna ze względu na jednoczesne występowanie technicznych, ekonomicznych, społecznych oraz mentalnych barier rozwoju lokalnego oraz regionalnego¹⁷.

Obszary miejskie lub przemysłowe poddawane rewitalizacji muszą zostać wyznaczone przez gminę lub powiat w kilkuletnich Lokalnych Programach Rewitalizacyjnych (LPR). Lokalny Program Rewitalizacji jest definiowany jako zespół działań rewitalizacyjnych podejmowanych w oparciu o wspólną, zintegrowaną i zrównoważoną strategię mającą na celu ograniczenie wysokiej koncentracji problemów gospodarczych, ekologicznych oraz społecznych na określonym obszarze.¹⁸ Programy te muszą być również zgodne ze strategią rozwoju danego województwa i winny być przekazane razem z wnioskiem aplikacyjnym do Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) po wcześniejszym zatwierdzeniu uchwałą rady gminy/powiatu do urzędu marszałkowskiego¹⁹. W LPR muszą obligatoryjnie zostać określone granice obszaru, który będzie poddany rewitalizacji wraz z ich szczegółowym uzasadnieniem. Lokalny program rewitalizacji zawiera listę projektodawców oraz opis proponowanych przez nich działań – zarówno w obszarze infrastruktury i obiektów budowlanych, jak i w obszarze gospodarczym oraz społecznym.

Proces rewitalizacji powinien następować etapowo (rys. 2). Pierwszym etapem powinno być przygotowanie strategii, z uwzględnieniem obowiązujących dokumentów planowania przestrzennego²⁰.

Kolejną fazą musi być uzasadnienie ekonomiczne podejmowanych działań. LPR powinny zawierać opisy niezbędnych działań koniecznych dla rozwoju gospodarczego tych terenów, możliwości rozwiązywania problemów społecznych. Następnymi etapami powinno być uzyskanie niezbędnego finansowania oraz finalna realizacja wraz z monitoringiem²¹.

¹⁵ *Zarządzanie publiczne...*, s. 199.

¹⁶ Z. Ziobrowski, B. Domański: *Rewitalizacja miast polskich...*, s. 24.

¹⁷ *Zarządzanie publiczne...*, s. 77.

¹⁸ T. Kołakowski: *Projekty logistyki miejskiej w lokalnych programach rewitalizacji wybranych miast dolnośląskich*. W: *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. Red. R. Brol, A. Sztando. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, 2011, s. 352.

¹⁹ M. Tertelis: *Nieruchomości w projektach finansowanych przez UE. Rozwój regionalny. Lokalne Programy Rewitalizacji i Rozwoju. Konkretnie przedsięwzięcia i ich beneficjenci*. Warszawa: C.H. Beck, 2005, s. 83.

²⁰ H. Godlewska-Majkowska: *Rewitalizacja w procesie rozwoju regionów przemysłowych...*, s. 31.

²¹ S. Bielniak: *Rewitalizacja nieruchomości w procesie odnowy miast*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, 2009, s. 45.

Rys. 2. Fazy procesu rewitalizacji.

Źródło: M. Koźmińska, M. Masztalerz, A. Sarmacka: *Projekty rewitalizacyjne – zawartość i przygotowanie*. „Urbanista” 2006, wrzesień.

Gminy na finansowanie działań rewitalizacyjnych terenów przemysłowych mogą wykorzystać bezpośrednie oraz pośrednie źródła finansowania. W ramach źródeł bezpośrednich wyróżniamy trzy kategorie środków²²:

- publiczne – międzynarodowe (fundusze unijne oraz fundusze norweskie), krajowe (rządowe programy, krajowe fundusze,) oraz regionalne i lokalne (programy wojewódzkie, fundusze regionalne i lokalne, a także budżety gmin);
- niepubliczne – komercyjne (kredyty, emisja obligacji) oraz prywatne (fundusze spółdzielni i wspólnot mieszkaniowych, inwestycje sektora prywatnego);
- mieszane – partnerstwo publiczno-prywatne (PPP).

Partnerstwo publiczno-prywatne jest realizowane w ramach długotrwałej umowy kooperacyjnej, w której inwestor prywatny zapewnia wykonanie zadania publicznego przez poniesienie w całości lub części kosztów, a podmiot publiczny koncentruje się na określeniu celów rewitalizacji oraz zapewnia wkład własny²³.

Rewitalizacja jako czynnik rozwoju społecznego i turystycznego regionów przemysłowych

Zmianom w gospodarce regionalnej i jej strukturze przestrzennej, a także w środowisku przyrodniczym musi od początku towarzyszyć rewitalizacja społecz-

²² M. Kopec: *Finansowanie projektów rewitalizacji*. Warszawa: C.H. Beck, 2011, s. 37.

²³ S. Bielniak: *Rewitalizacja nieruchomości...*, s. 147.

na. Jest ona najważniejszym elementem rewitalizacji, bez którego nie jest możliwe zapoczątkowanie głębokich i długofalowych zmian.²⁴ Partycypacja społeczna towarzyszyć powinna kolejnym fazom sporządzania programu rewitalizacji oraz przy jego wdrażaniu.

Rewitalizację rozpatrywać należy również jako jeden ze sposobów rozwoju gospodarki turystycznej i aktywizacji ruchu turystycznego, gospodarka turystyczna natomiast wyznacza najważniejsze cele rewitalizacji obszarów przemysłowych.²⁵ Dawne obszary przemysłowe te cenny walor turystyczny, głównie z powodów poznawczych, dlatego znajdują się one coraz częściej w sferze zainteresowań turystów. Historyczne zakłady zwiedzają już nie tylko specjaliści, lecz również turyści, którzy pragną poznać szeroko rozumiane dziedzictwo kulturowe²⁶. Wykorzystanie walorów i atrakcji turystycznych obszarów przemysłowych na cele turystyki przyczyni się do ich rozwoju²⁷. Spuścizna przemysłowa wraz z otaczającym środowiskiem i tradycjami ukształtowały tożsamość kulturową mieszkańców regionu. Bardzo ważnym argumentem, który przemawia za rozwojem turystyki na terenach przemysłowych jest jej ponad sezonowość²⁸.

Województwo śląskie w kontekście rewitalizacji charakteryzuje się specyficznymi uwarunkowaniami. Jako najbardziej uprzemysłowione w Polsce, a zarazem najgłębiej dotknięte zmianami strukturalnymi, stanowi obszar kontrastów urbanistycznych oraz geograficznych. Geneza problemów sytuuje się w uzależnieniu urbanistyki od aktywności ekonomicznej oraz gospodarczej regionu, rozpatrywanej w długim horyzoncie czasu. Ze względu na bogactwo regionu w węgiel przez lata lokowany był w nim przemysł ciężki, surowcowy oraz maszynowy. Zamknięcie nierentownych kopalń, a przez to powiązanych z nimi podmiotów gospodarczych spowodowało, że robotnicze osiedla straciły swoją pierwotną funkcję i stały się wyizolowanymi „wyspami” ze zniekształconą strukturą usługową, handlową bez sprawnej komunikacji i z narastającymi problemami degradacji środowiska. Mówiąc o łączeniu działań infrastrukturalnych ze społecznymi w zakresie rewitalizacji, nie wolno także pominąć specyfiki społeczeństw lokalnych śląska i tła materialnego, funkcjonalnego oraz estetycznego regionu, w którym te społeczności egzystują.

Wyniki badań pokazują, że głównym efektem przeprowadzonych działań rewitalizacyjnych w województwie śląskim jest poprawa jakości i estetyki środowiska naturalnego. Zrealizowane projekty w opinii jednostek samorządu terytorialnego wywarły również wpływ na podniesienie atrakcyjności terenów przemysłowych, poprawę bazy turystycznej, kulturalnej i sportowej poprzez odnowienie budynków oraz zmianę ich funkcji w oparciu o nowe rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne. Jako inne efekty rewitalizacji wskazano również m.in. na zwiększenie poziomu bezpieczeństwa oraz objęcie wsparciem osób wykluczonych społecznie.

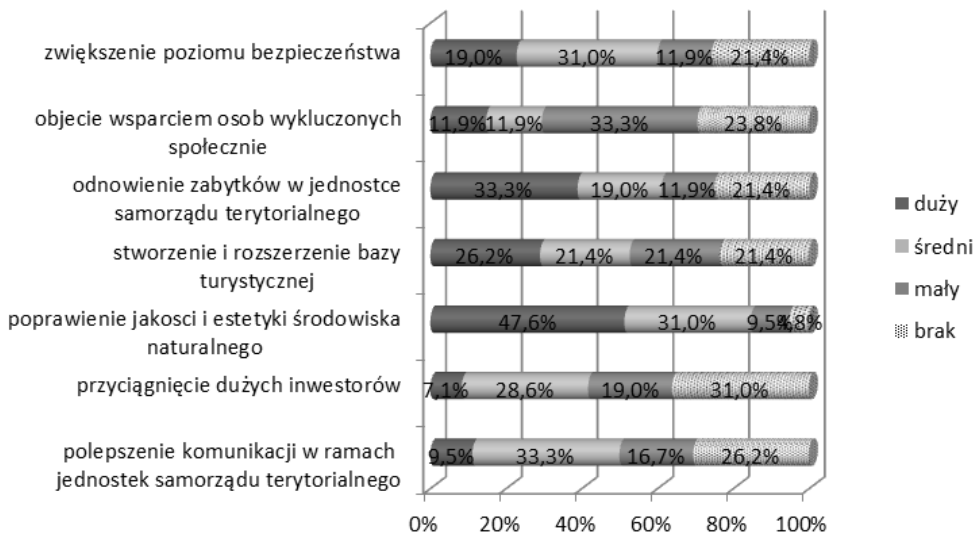
²⁴ H. Godlewska-Majkowska: *Rewitalizacja w procesie rozwoju regionów przemysłowych...*, s. 30.

²⁵ A. Afonin: *Ekonomia turystyki...*, s. 21.

²⁶ T. Jędrusiak: *Turystyka kulturowa*. Warszawa: PWE, 2008, s. 56.

²⁷ A. Afonin: *Ekonomia turystyki...*, s. 21.

²⁸ T. Jędrusiak: *Turystyka kulturowa...*, s. 56.

Rys. 1. Ocena działań rewitalizacyjnych w opinii jednostek samorządu terytorialnego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportu: *Rewitalizacja obszarów zdegradowanych – ocena procesu i identyfikacja pożądanych kierunków działania podmiotów publicznych i prywatnych w województwie śląskim*. Katowice 2011, s. 65.

Przykładowym działaniem rewitalizacyjnym zrealizowanym w województwie śląskim przyczyniającym się do rozwoju zarówno społecznego jak i turystycznego jest **budowa krytej pływalni w Mikołowie na terenie dawnej bazy maszyn drogowych**. Pływalnia służy rekreacji i wypoczynkowi zarówno mieszkańcom Mikołowa jak i okolicznych miejscowości. Zrewitalizowany teren wraz z obiektem pływalni przyczynił się do poprawy wizerunku i atrakcyjności gminy. Inwestycja bezpośrednio wpłynęła na rozwój fizyczny oraz poprawę kultury sportowej społeczności. Rewitalizacja tej części miasta przyczyniła się również do poprawy bezpieczeństwa oraz układu komunikacyjnego.

Inwestycją przyczyniającą się do rozwoju społecznego i turystycznego realizowaną w ramach rewitalizacji jest również Park „Cegielnia” w Żorach będący **najpopularniejszym miejscem w mieście dla rodzinnej rekreacji oraz wypoczynku**. Park powstał na zdegradowanym obszarze po nieistniejącej cegielni. Inwestycja przyczynia się do podniesienia wartości substancji miejskiej poprzez szereg atrakcji dla wszystkich odwiedzających to miejsce.

Kolejnym bardzo istotnym działaniem jest Szyb Wilsona w Katowicach. Powstały w starym przeznaczonym do rozebrania szybie górniczym Galeria dysponuje powierzchnią ekspozycyjną ok. 2 500 m². W Galerii znajdują się przestrzenie wystawowe, a także pomieszczenia biurowe. Działa przy niej również Fundacja, której głównym celem jest promocja twórczości utalentowanych dzieci i młodzieży. Zrewitalizowany teren jest przykładem połączenia w jednym ośrodku kultury i gospodarki. W życie Galerii zaangażowana jest lokalna społeczność, która uczest-

niczy w organizowanych przez nią wydarzeniach, np. warsztatach dla dzieci czy otwartych wystawach fotograficznych.

Podsumowanie

Reasumując, działania rewitalizacyjne podejmowane w województwie śląskim przyczyniają się do poprawy bezpieczeństwa, zmniejszenia patologii społecznych, promowania rozwoju utalentowanych dzieci i młodzieży. Odnowienie dawnych obiektów przemysłowych i udostępnienie ich turystom wpływa na rozwój gospodarki turystycznej i aktywizacji ruchu turystycznego na tym terenie. Należy również pamiętać, że korzystny wpływ rewitalizacji w skali makroekonomicznej w pełni uwidacznia się po długim czasie. Trzeba zatem poszukiwać odpowiedzi nie na pytanie, czy opłaca się rewitalizować wielkie aglomeracje przemysłowe o schyłkowych gałęziach przemysłu, ale na pytanie, jak ukierunkować rewitalizację i w jaki sposób prowadzić, by przyniosła pożądane efekty gospodarcze i społeczne²⁹.

Bibliografia

- Afonin A.: *Ekonomika turystyki. Zagadnienia współczesne*. Warszawa: AlmaMer Szkoła Wyższa, 2012.
- Bielniak S.: *Rewitalizacja nieruchomości w procesie odnowy miast*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, 2009.
- Edukacja jako czynnik rozwoju regionów rewitalizowanych*. Red. H. Godlewska-Majkowska, K. Kucyński. Warszawa: SGH, 2006.
- Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. Red. R. Brol, A. Sztando. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, 2011.
- Jędrysiak T.: *Turystyka kulturowa*. Warszawa: PWE, 2008.
- Kopec M.: *Finansowanie projektów rewitalizacji*. Warszawa: C.H. Beck, 2011.
- Lorens P.: *Rewitalizacja miast. Planowanie i realizacja*. Gdańsk: Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej, 2010.
- Rewitalizacja obszarów zdegradowanych – ocena procesu i identyfikacja pożądanych kierunków działania podmiotów publicznych i prywatnych w województwie śląskim*. Katowice 2011.
- Sołtysiak M.: *Pomysł na odnowę miast*. „Gazeta Samorządu i Administracji” 2010, nr 8.
- Tertelis M.: *Nieruchomości w projektach finansowanych przez UE. Rozwój regionalny. Lokalne Programy Rewitalizacji i Rozwoju. Konkretnie przedsięwzięcia i ich beneficjenci*. Warszawa: C.H. Beck, 2005.
- Tertelis M.: *Pozyskiwanie funduszy unijnych przez wspólnoty mieszkaniowe. Rewitalizacja miast. Procedury – uchwały – umowy. Wytyczne do wniosku*. Warszawa: C.H. Beck, 2005.
- Transformacja funkcji miejskich w ośrodkach lokalnych*. Red. K. Heffner, A. Polko. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 2010.
- Współczesne problemy europejskich metropolii*. Red. A. Zakrzewska-Półtorak. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, 2007.

²⁹ I. Fierla, R. Sobiecki: *Rewitalizacja regionów przemysłowych jako proces społeczno-gospodarczy*. W: *Edukacja jako czynnik rozwoju regionów rewitalizowanych...*, s. 36.

- Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce.* Red. J. Kronenberg, T. Bergier. Kraków: Fundacja Sendzimira, 2010.
- Zarządzanie publiczne.* Red. A. Noworól. [„Zeszyty Naukowe Instytutu Spraw Publicznych UJ”]. Kraków 2010.
- Ziobrowski Z., Domański B.: *Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju. Podsumowanie projektu.* Kraków: Instytut Rozwoju Miast, 2010.